

NINA FAÇON CA LEXICOGRAF: DICȚIONARUL ENCICLOPEDIC DE LITERATURĂ ITALIANĂ

Nicolae Bârna *

Poate că, cine știe, cineva ar putea crede că, în aparență, pentru cei care i-au aprofundat și putut admira în deplină cunoștință de cauză lucrările ample, eseurile și studiile de înaltă ținută, *Dicționarul enciclopedic al literaturii italiene*, publicat în 1982, la București, de Editura Științifică și Enciclopedică, ar conta ca o realizare relativ mai puțin importantă, de plan secund, mai degrabă „didactică” (așa cum se spune, uneori, cu o nuanță ușor depreciativă, nu se știe prea bine de ce, de altfel, fiindcă un demers didactic este prin definiție nu numai util, ci și demn de admirație, dar probabil că respectiva rezervă vine din obișnuința de a contrapune demersului creator, științific, hermeneutic, „major”, pe cel didactic, presupus a fi mai lesnicios, implicând doar transmiterea unei cunoașteri bine stabilite și devenite patrimoniu comun).

De fapt, dicționarul – acest volum nu foarte arătos, compact, de altfel foarte consistent și sub raportul cuprinderii cantitative, deoarece are aproape patru sute de pagini (396, de fapt, din care doar primele patru nu sunt afectate textului propriu-zis), culese mărunț, pe două coloane – nu este nicidecum o lucrare secundară”, de planul al doilea. Departate de asta! Se poate spune că este o mică – așa – zicând „mică”, asta prin comparare cu marile dicționare, în mai multe tomuri etc. – bijuterie de lexicografie. Un model în materie!

Dicționarul de literatură italiană al Ninei Façon onorează perfect calificativul „enciclopedic”, conținut de titlul volumului.

Structurat în chipul cel mai obișnuit, prin dispunerea în ordine alfabetică a titlurilor articolelor lexicografice, el cuprinde mult peste o mie de „intrări”. Articolele dicționarului vizează diferite categorii de entități care țin de sfera literaturii, și anume: autori, alte persoane, personaje sau personalități, nu strict literare, care, în diferite chipuri, au avut o înrâurire vădită asupra desfășurării specifice a evoluției fenomenului literar; concepte specific istorico-literare, respectiv curente și mișcări literare, estetice și culturale, fie ele „mari” ori „mici”, respectiv cu manifestare universală, caz în care sunt bineînțeles examinate la nivelul literaturii italiene, ori cu ființare exclusiv în coordonatele culturii italiene (renaștere, Risorgimento); grupuri sau școli literare, cenacluri și academii etc.;

* Cercetător științific, dr., Institutul de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu”, Academia Română.

modalități de creație literară definite prin contextualizarea lor istorică, cronologică ori geografică, ori după criterii tematice sau intrinsec estetico-poetice, așa cum le-a consfințit, în fiecare caz, practica și tradiția studiului literar, precum *letteratura campagnola*, *letteratura cavalleresca*, *letteratura della Rezistenza*, *letteratura franco-veneta*, *letteratura maccheronica*; genuri și specii (evident, dintre cele cu ocurență istorică precisă pe tărâmul literaturii italiene, și specifice acestei literaturi, într-o etapă sau alta e evoluției sale: egloga piscatoria, discordo și atâtea altele...); instituții (respectiv edituri și reviste); opere literare (sunt tratate ca obiect al unor articole operele anonime sau colective, operele cu autor cunoscut fiind prezentate în articolul dedicat autorului respectiv), antologii sau volume colective, precum și diferite „probleme” sau „chestiuni” specifice activității ori vieții literar-culturale – și nu exclusiv culturale – italiene (cum ar fi *questione del Mezzogiorno*, *questione della lingua* ș.a.).

Trebuie precizat că dicționarul enciclopedic de literatură italiană redactat de Nina Façon nu comportă inițiative revoluționare în materie de lexicografie, idei ori soluții ostentativ neobișnuite, inovații spectaculoase „căutate”: modul de lucru – și de organizare a materialului finit – a fost cel mai curent folosit în domeniu (și, evident, ale cărui calități au fost confirmate de o îndelungată practică, eficacitatea lui fiind de altfel garantată deoarece marea majoritate a cititorilor s-au familiarizat cu acest chip de a prezenta un dicționar). Cu toate acestea, dicționarul acesta – în principiu uzual și „modest” – dă, celui care-l consultă ori îl parcurge mai sistematic, impresia că ar avea ceva neobișnuit. Ei bine, această senzație este indusă pur și simplu de excelența acestei lucrări, de desăvârșirea realizării, de bogăția, diversitatea, adecvarea și utilitatea optime ale informației, de caracterul vădit creditabil – și, pe de altă parte, „incitant”, îndemnând la eventuale aprofundări ulterioare ale subiectului în chestiune, reacție declanșată tocmai de felul concentrat și pregnant în care e tratat – al acesteia.

Problemele care se pun celor care redactează dicționare ori lexicoane de orice fel comportă dificultăți particulare, care le sunt firește cunoscute celor care au oarecare experiență în materie, dar sunt posibil de dedus ori de intuit pentru oricine. Se cuvine, în primul rând, să furnizezi maximum de informație într-un minimum de spațiu grafic: pare a fi un fel de problemă a cvadraturii cercului, însă în cele din urmă lucrurile se pot rezolva fericit, prin competența, experiența, intuiția și, putem spune, prin propriu-zis talentul lexicografului. Între tentația de a împărtăși copios din propria erudiție, ori de a nuanța infinit, prin cine știe ce performanțe stilistice, și conștiința necesității optimizării formulării, pentru a se supune constrângerii care decurge din însuși „formatul”, stabilit de la bun început, al dicționarului, lexicograful avizat găsește în cele din urmă una dintre căile nimerite.

Felul în care a satisfăcut Nina Façon acestor exigențe este cu deosebire admirabil, eleganța, limpezimea și eficacitatea enunțării se asociază cu stabilirea optimă a dimensionării textului fiecărui articol, ca atare, și cu proporționarea

ideală, în interiorul fiecărui articol și ținând seama de dimensiunea totală a acestuia, a spațiului alocat tratării unor chestiuni sau aspecte anume. Cu deplină naturalețe, evitând deopotrivă verbozitatea și brevilocvența excesivă, savanta autoare a vădit cu discretă strălucire – dacă putem recurge la un astfel de oximoron – talentul conciziei practicate la cote optime de expresivitate și eficacitate. Impresionează eleganța simplității de aleasă calitate, susținută de erudiție și de viziunea de ansamblu asupra tărâmului examinat și prezentat, sesizabilă la tot pasul.

Desigur, deși, pe ansamblu, concizia și concentrarea constituie soluția preponderentă în formularea textelor, nu toate articolele au aceleași dimensiuni. Marea majoritate numără zece-douăzeci de rânduri, ceea ce înseamnă cam cincisăse articole pe pagină, în medie, însă nu puține dintre ele, și anume cele consacrate unor mari scriitori ori unor curente ori realități literar-istorice cu deosebire importante, au dimensiuni mai mari, uneori mult mai mari decât această medie. Se remarcă în acest sens articolele de dicționar dedicate unor autori precum: Dante (5 p.), Benedetto Croce, Carlo Goldoni (3 p.), Giosuè Carducci, Giambattista Vico (2,5 p.), Petrarca, Giacomo Leopardi, Gabriele D'Annunzio, Alessandro Manzoni, Francesco De Sanctis (2 p.), Niccolò Machiavelli (aproape 2 p.), Luigi Pirandello (1,5 p.), Antonio Gramsci (mai bine de o pagină), Cesare Pavese, Giuseppe Giusti, (aproape 1 p.) ș.a.m.d. Numeroși autori sunt tratați – în funcție de importanța lor, de particularitățile operei care pot determina procedări ușor diferite în materie de enunțare a comentariului – pe un spațiu superior mediei. Brevilocvența, concentrarea, densitatea și limpiditatea informației și comentariului sunt observate cu rigoare și consecvență și în aceste articole relativ mai ample, astfel încât, în cazul unor autori de primă importanță – precum Dante, Goldoni, Vico etc. – ele se constituie, în pofida dimensiunilor totuși restrânse – pentru că nu-i așa, ce înseamnă, câteva pagini?... – în adevărate micromonografii, cu totul lămuritoare, la un prim nivel de amorsare a studiului asupra subiectului în chestiune. Dimensionări adecvate sunt prevăzute și pentru articolele care prezintă curente literare, epoci sau stiluri culturale de primă importanță, dar tot în condițiile optimei concentrări (renaștere, romantism – câte aproximativ 1,5 p., baroc, Risorgimento – câte o jumătate de pagină, etc.).

O însușire care trebuie, de asemenea, să fie relevată admirativ este perfectă echilibrare a tratării materialului din punctul de vedere al atenției acordate diferitelor epoci, respectiv diferitelor secole din care este alcătuită durata de existență a literaturii italiene: se poate observa că nu e privilegiată o anumită epocă, dicționarul nu este unul în primul rând – ori mai ales – al literaturii renascentiste ori clasice, este dicționarul literaturii italiene din toate timpurile, cu focalizarea perfect proporționată, în diacronie. Perioada luată în considerare totalizează vreo zece secole. Dacă se încercă o recenzie statistică a articolelor după secolul la care se referă fiecare dintre ele, se constată adecvata distribuire a materialului. Procentajul „intrărilor” referitoare la fiecare secol nu este strict egal, dar diferențele

sunt de atribuit nu preferințelor personale ale autoarei, ci realității, incontestabile, că unele secole au fost mai rodnice – și cantitativ, și valoric – în ce privește avântul creației literare, au găzduit mai mulți autori importanți, mai multe evenimente ori evoluții memorabile etc. Dacă procentajele articolelor corespunzând primelor câteva secole ale perioadei sunt – în mod cu totul explicabil – foarte modeste, secolul al XIV-lea deține 5-6 la sută, următoarelor patru – de la al XV-lea până la al XVIII-lea – le revin cote care oscilează în jur de cincisprezece la sută, secolul al XIX-lea s-ar situa, cantitativ, pe primul loc, cu circa douăzeci la sută din articole, în vreme ce secolului al XX-lea îi revin sub zece la sută din numărul articolelor.

Să nu se deducă, însă, din aceasta o ipotetică neglijare a secolului al XX-lea: să nu uităm că, în momentul redactării dicționarului, acesta era departe de a se fi încheiat, că lucrurile erau, în planul literaturii extrem-contemporane, în plină evoluție, că nu exista încă reculul necesar, distanțarea în timp care să permită cristalizarea și sedimentarea concludentă a aspectelor susceptibile de a fi canonizate ori fixate, în chip definitiv, într-un dicționar.

Cu toate acestea, concluzia că secolul al XX-lea, al extremei actualități – față de momentul redactării dicționarului –, ar fi fost neglijat ori considerat cu prudență exagerată ar fi eronată. Lucrarea dă seama despre literatura italiană cu adevărat „până la zi”, iar autori contemporani aflați, în deceniile al șaptelea și al optulea ale secolului, la apogeul carierei sau la vremea deplinei consacării, în plină vitalitate creatoare (sau, în unele cazuri, dispăruți recent), se regăsesc, tratați adecvat, în dicționar (se pot invoca exemplele unor Giorgio Bassani, Giuseppe Ungaretti, Alberto Moravia, Leonardo Sciascia, Italo Calvino, Pier Paolo Pasolini, Andrea Zanzotto ș.a.). Nu lipsesc nici autori din generații mai tinere, dar deja remarcați și consacrați, precum încă tânărul, la acea vreme, Umberto Eco (născut în 1932).

Pentru editarea lucrării, în 1982, actualizările convenite privind informația referitoare la literatura contemporană au fost operate, după cum se menționează într-o notă din p. 2, „prin bunăvoința doamnelor Nicoletta Crepaz-Giudice, Andreia Roman și a domnului Giorgio Pullini, de la Università degli studi di Padova, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filologia e Letteratura Italiana”.

Redactată – dacă putem spune așa – după toate regulile artei, concentrată și extrem de bogată, în condiții de maximă competență și seriozitate, această lucrare destinată unui public destul de larg – și, spunând aceasta, nu mă gândesc, desigur, la „publicul larg” în înțelesul curent, ci vreau să subliniez că nu se adresează exclusiv specialiștilor italieniști, ci vizează cercuri relativ largi ale publicului cultivat, interesat, prin studiu ori din dorința de cunoaștere și autoperfecționare, de varii aspecte ale culturii umaniste – se recomandă ca un exemplu concret al felului în care erudiția poate fi „turnată” ori „livrată” într-o prezentare prietenoasă, și chiar atractivă. Atractivă nu prin cine știe ce efecte, căutate, de seducție stilistică, ci prin densitatea incitantă și limpiditatea elegantă a discursului lexicografic.

Informația pe care o oferă nu este, repet, simplu „reprodusă” ori „transmisă”, ci fertilizată de viziunea umanistă a autoarei, de poziționarea axiologică (implicit ori explicit semnificată) și ideologică, perceptibile pretutindeni.

Ca orice dicționar de acest fel, de înaltă calitate, lucrarea Ninei Façon se prezintă, de fapt, ca o adevărată istorie a literaturii italiene, compactă, completă, la zi, prezentată în structură de dicționar. Cititorul competent și interesat, mergând din aproape în aproape, urcând succesiv (dacă dă curs sugestiilor indicate prin sistemul trimiterilor, ori propriilor linii de interes) pe paliere tot mai înalte de generalitate – de pildă, pornind de la cutare formă poetică, poate „urca” la autorul cel mai reprezentativ care a practicat-o, iar de la un autor anume, fie el și dintre cei așa-zis mai neînsemnați, poate „urca” la nivelul unei școli, curent ori ideologii literare sau crez estetic, și de acolo, la situarea istorico-socială și politico-culturală ș.a.m.d., până la nivelul unei mari epoci culturale, cu tendințele și caracteristicile ei definitorii, toate acestea fiind înfățișate adecvat și concludent de articolele care le sunt consacrate –, dobândind astfel, cu un efort minim și un profit maxim, o privire de ansamblu, validă și creditabilă, asupra uneia dintre cele mai importante literaturi europene a mileniului al doilea.

Riassunto

Con una visione sintetica, ma facendo rappresentativi riferimenti concreti, lo studio cerca di mettere in luce, per mezzo della descrizione commentata della redazione, del contenuto, della struttura e del numero di articoli inclusi nel Dizionario enciclopedico della letteratura italiana (pubblicato nel 1982, a Bucarest, con l'Editura Științifică și Enciclopedică), l'eccellente qualità del contributo lessicografico dovuto a Nina Façon. Viene espressa l'opinione che tale lavoro vale, infatti, per una vera storia della letteratura italiana – sintetica, ma sostanziale e completa – presentata sotto la struttura di un dizionario. Si tratta di un'opera in cui l'informazione è non semplicemente «riprodotta» o «trasmessa», ma strutturata e arricchita dalla visione umanistica dell'autrice, dal suo atteggiamento assiologico (implicito o esplicito) e ideologico, percepibili dappertutto.